

دغیري رسمي عدالت په وړاندې پرته ستونزې او د هغوي حل لار

Ketabton.com

ليکوال : زبير اسحاقزی

کال : (۱۴۴۵هـ.ق)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سريزه

نحمده ونصلي على رسوله النبي الكريم محمد واله واصحابه اجمعين اما بعد:

دا چې انسان ټولنيز مخلوق دی، په يوازي ځان نشي کولای، چې د ژوند ټولې اړتياوې او ضرورتونه پوره کړي؛ نو مجبور دی، چې د ژوند د تېرولو او خپلو اړتياوو د پوره کولو لپاره له نورو انسانانو سره بېلابېلې اړيکې ولري او د ورځني ژوند د اړتياوو د پوره کولو او د يو بل سره د مرستې لپاره په گډه کار او ټولنيز ژوند وکړي؛ دا چې ټولنيز ژوند د خپل جوړښت او طبيعت له مخې ځينې ستونزې او پېچده گۍ لري؛ نو بناءً له انسان نه ختمي تجاوز شوی او کېږي؛ نو همدا وجه ده، چې نن سبا په ټولنو کې د انسانانو ترمنځ راز راز مشکلات او منازغات موجود دي او رامنځ ته کېږي؛ لکه: کورني، سوداگريز، قومي، نژادي، ژبني، سمتي او داسې نور.

نو د انسانانو ترمنځ د ټولنيز ژوند څخه راپيدا شويو منازغاتو او ستونزو د حل لپاره په ټولنو کې په ځانگړي ډول په افغاني ټولنه کې رسمي او غير رسمي عدالتونه شتون لري؛ چې ځينې خلک د دوی ترمنځ رامنځ ته شويو مشکلاتو او منازغاتو د حل لپاره رسمي او ځينې خلک غير رسمي عدالت ته مراجعه کوي او خپل منازغات د ذکر شويو عدالتونو له مخې حل او فصل کوي، دا چې زمونږ په ټولنه کې د غير رسمي عدالت په اساس اکثره منازغات او مسائل حل شوي او حل کېږي؛ نو له همدې امله په غير رسمي عدالت پوهېدل يو ضروري عمل دی؛ دا چې زما د ليکنې موضوع (په لغمان کې د غير رسمي عدالت پر وړاندې پرې ستونزې او حل لارې) ده؛ بناءً په دې ليکنه کې به د غير رسمي عدالت په اړه مهم او ضروري مسائل او موضوعات (د غير رسمي عدالت پېژندنه، د غير رسمي عدالت اړوند هغه کارونه چې د خلکو ترمنځ منازغات پرې حل کېږي، د غير رسمي عدالت گټې او زيانونه او د غير رسمي عدالت پر وړاندې پرې ستونزې او حل لارې) په تفصيل سره ترحيث لاندې ونېول شي.

د موضوع اهميت: هرکله چې يوه موضوع نسبتاً نوې او ليکنه يې د ټولني د حالاتو او موجوده وخت غوښتنه وي؛ نو هغه موضوع د ډېر اهميت څخه برخمنه وي او ليکنه يې ټولني ته ډېره گټوره او مفيده تمامېږي؛ لهذا نوموړې موضوع هم د ډېر اهميت څخه برخمنه ده؛ ځکه چې نوموړې موضوع زمونږ د ټولني د اوسنيو حالاتو او موجوده وخت سره مطابقت لري؛ همدارنگه په نوموړې موضوع باندې زما د معلوماتو په اساس داسې يوه منظمه او هر اړخيزه ليکنه نه دی شوي؛ چې د ټولني ټولو پوښتنو ته ځوابونه ووايي؛ بناءً د نوموړې موضوع اهميت ته په کتو سره ضروري دی، چې په نوموړې موضوع باندې يوه منظمه او هر اړخيزه علمي ليکنه وکړم، تر څو را تر غاړې مسؤليت مي په ښه ډول اداء کړی وي.

د موضوع د انتخاب لاملونه: دا بشکاره خبره ده؛ چې د موضوع اهمیت د موضوع په انتخاب کې ډېر لري؛ یعنې څومره چې د یوې موضوع اهمیت زیات وي، همغومره یې د لیکلو لېوالتیا هم زیاته وي؛ لهدا لکه څرنگه چې د موضوع په اهمیت کې ذکر شول؛ چې نوموړې زموږ د ټولني د اوسنیو حالاتو او حاضر وخت د تقضاء او غوښتنې پر اساس د ډېر اهمیت څخه برخمنه ده؛ بناءً ځکه چې د نوموړې موضوع د لیکني لپاره انتخاب کړه.

تېرو لیکنو ته کتنه: په دې لیکنه کې ما تر خپله وسه موضوعات د قیقي، ژورې مطالعې او څېړني څخه وروسته د معتبرو منابعو څخه راټول کړي؛ همدارنگه د دې موضوع اړوندې د دیني او عصري علماوو، محورو اوباتجربه سپین گېرو او قومي مشرانو سره مرکې کړي او د هغو د معلوماتو او نظرونو څخه چې هم د دې موضوع په لیکنه کې استفاده کړي او همدارنگه ځېني موضوعات چې د خپل لیدلوري له مخې هم تحلیل کړي دي.

مطرح شوي پوښتنې: په دې لیکنه کې ډېرو اړینو پوښتنو ته ځوابونه راټول شوي او پیدا شوي دي؛ چې یو څو مهمو څخه یې په لاندې ډول یادونه کوو:

۱- غیر رسمي عدالت څه ته وايي او زموږ په ټولنه کې څومره ارزښت او اهمیت لري؟

۲- غیر رسمي عدالت د چا لخوا په څه ډول ترسره کېږي؛ گټې او زیانونه یې څه دي؟

۳- زموږ په ټولنه کې د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او د هغو حل لارې څه دي؟

مطرح شوي پوښتنې: د دې موضوع د معلوماتو د راټولو او څېړلو څخه وروسته چې نوموړې موضوع په دوو فصلونو کې تر بحث لاندې نېولې؛ په لومړي فصل کې چې د غیر رسمي عدالت په اړه عمومي معلومات، لکه: د غیر رسمي عدالت پېژندنه، د غیر رسمي عدالت په چوکاټ کې هغه کارونه چې د خلکو ترمنځ منازعات پرې حل شوي او حل کېږي تر بحث لاندې نېولې؛ په دویم مبحث کې چې د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او حل لارې او د غیر رسمي عدالت گټې او زیانونه تر بحث لاندې نېولې.

لومړی څپرکی

د غیر رسمي عدالت په هکله عمومي معلومات

دا چې انسانانو ترمنځ د ټولنیز ژوند څخه راپیدا شویو منازغاتو او ستونزو د حل لپاره په ټولنو کې په ځانګړي ډول په افغانۍ ټولنه کې رسمي او غیر رسمي عدالتونه شتون لري؛ چې ځینې خلک د دوی ترمنځ رامنځ ته شویو اختلافاتو او منازغاتو د حل لپاره رسمي او ځینې خلک غیر رسمي عدالت ته مراجعه کوي او خپل منازغات د ذکر شویو عدالتونو له مخې حل او فصل کوي؛ دا چې زمونږ په ټولنه کې د غیر رسمي عدالت په اساس اکثره منازغات او مسائل حل شوي او حل کېږي؛ همدارنګه زما د لیکنې موضوع هم د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرې ستونزې او حل لارې ده؛ نو له همدې امله په غیر رسمي عدالت پوهېدل یو ضروري عمل دی؛ بیا په دې فصل کې به د غیر رسمي عدالت په پېژندنه، د غیر رسمي عدالت په چوکاټ کې هغه کارونه چې د خلکو ترمنځ منازعات او اختلافات پرې حل کېږي او نور اړوند موضوعات په تفصیل سره تر بحث لاندې ونیسو او په دویم څپرکي کې به د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرې حل شوي ستونزې او حل لارې او نور اړوند موضوعات په تفصیل سره تر بحث لاندې ونېول شي.

لومړی مبحث: د غیر رسمي عدالت پېژندنه

غیر رسمي عدالت له هغه عدالت څخه عبارت دی: چې د قوانینو او قضایي سیستم څخه بهر د مصالحې، منځګړیتوب، حکمیت، جرګو او مرکو په بڼه د خلکو ترمنځ اختلافات او منازعات حل او فصل کوي.

یا په بل عبارت: غیر رسمي عدالت له هغه عدالت څخه عبارت دی، چې د کلتوري، ټولنیزو او غیر دولتي ټولنو او خلکو لخوا ترسره کېږي.

دوهم مبحث: د غیر رسمي عدالت په نومس هغه کارونه چې منازغات پرې حل کېږي او حل شوي:

په غیر رسمي عدالت پورې اړونده هغه کارونه چې د خلکو ترمنځ منازغات او لانجې پرې حل شوي او حل کېږي؛ په عمومي ډول په لاندې څلورو برخو ویشل شوي:

۱- منځګړیتوب

۲- مصالحه

۳- حکمیت

۴- جرګې او مرکې

چې د ښه وضاحت لپاره هره يوه موضوع په تفصيل سره په لاندې ډول تر بحث لاندې نېسو:

اول پراگراف: منځگړېتوب

منځگړېتوب د غير رسمي عدالت يوه مهمه برخه ده، چې د خلکو ترمنځ ډېر مسایل او منازعات پرې حل کېږي؛ لهدا په دې پراگراف کې به د منځگړېتوب پېژندنه، د منځگړېتوب پروسې لومړي توبونه، د منځگړې په ځانگړتياوو او په هغو مواردو کې چې منځگړېتوب پکې ترسره کېږي او نور اړوند موضوعات تر بحث لاندې ونيسو:

لومړۍ جز: د منځگړېتوب پېژندنه

منځگړېتوب له هغه عمليې څخه عبارت دی، چې د هغې پر بنسټ منځگړي د اړخونو د غوښتنې او توافق په اساس د بېلا بېلو شخړو د چټک او عادلانه حل او فصل په منظور بې پلوه خدمتونه سرته رسوي.

منځگړېتوب د منازغې د خواوو سره د مرستې لپاره د منازغې د حل د مناسبو او عادلانه لارو چارو پيداکول دي، ترڅو د منازغې بنکېلې خواوې په خپل منځ کې يو توافق او جوړښت ته ورسېږي. په هغه صورت کې چې توافق رامنځ ته شي، نو د توافق محتوی د منازغې د اړخونو په واسطه ټاکل کېږي، نه دا چې هغه فيصله چې د منځگړي ثالث شخص په واسطه کېږي، د منازغې اړخونه يې ومني.

منځگړېتوب عبارت له هغه کوښښ او هڅې څخه دی، چې د طرفينو ترمنځ د منازغې د حل کولو په موخه د ثالث بې طرفه شخص په واسطه ترسره کېږي، ترڅو د منازغې خواوې د منازغې د حل لپاره يو توافق ته ورسېږي.

منځگړېتوب د مصالحې او صلحې يوه پروسه ده، چې د دواړو خواوو په پوهاوي سره ترسره کېږي او دواړه خواوو پورې تړاو لري.

د منازغې خواوې بايد منځگړي ته د يو بې طرفه شخص په توگه وگوري، ځکه په منځگړېتوب کې د منځگړي او ثالث بې طرفه شخص څخه استفاده کېږي او منځگړی جانبيو سره توافق ته د رسېدو لپاره مرسته کوي.

په ځانگړي ډول منځگړېتوب هغه مهال د استفادې وړ گرځي، کله چې د منازغې لورو ترمنځ مستقيم مذاکرات د ناکامۍ سره مخامخ شي.

په اکثره قضايوو کې منځگړېتوب يو غير رسمي پروسه ده، چې هدف يې د منازغې خواوو يو توافق ته د رسېدلو په اړه مرسته کول دي.

دویم جز: د منځگړېتوب د پروسې لومړيتوبونه

د منځگړېتوب په پروسه کې لاندې لومړيتوبونه شتون لري، چې منځگړی بايد نوموړو لومړيتوبونو ته پوره پاملرنه وکړي:

۱- د منازغې د اړخونو ترمنځ د خبرو اترو لپاره د اسانتيا برابرول.

۲- د منازغې اړخونو د منافعو څخه حمايت کول.

۳- د طرفینو د منافعو نمایندګي کول.

۴- د منازغې دواړو خواوو ته د یو عملي او دایمي مناسبې عادلانه حل لارې د پیدا کولو لپاره لارښوونه اورهنمایي کول.

درېیم جز: د منځګړي زده کړې

د منځګړیتوب لپاره په ملي او بین المللي سطحه کوم داسې واحد ارګان او اداره نشته، چې منځګړي ته د قانون، ټولنیزو علومو، تجارت، ادبیاتو، فلسفې او هنر په اړه ښوونه او روزنه ورکړي او نه هم تر اوسه پورې هیڅ ډول معیارونه په ملي او بین المللي سطحه وضعه شوي، چې د منځګړي د پوهې او علمي سطحې اندازه پرې معلومه شي او یا ورته د زده کړې یو معلوم وټاکل شي، خو که عملاً ولیدل شي؛ زمونږ په ګران هېواد کې ځینې خلک چې د ځینو مسایلو لپاره په عرفي شکل یا خصوصاً په اطرافو او کلبوالو علائقو کې ډېر با تجربه مخور مشران شته، چې تعلیم یې نه وي کړی؛ مګر که د چا ترمنځ یې یوې مسئلې کې مداخله وکړه، او یا ورته وسپارل شوه، په ډېره احسنه طریقه یې حل کوي؛ نسبت هغه چا ته چې تعلیم یې ډېر زیات وي او لوړو پوستونو کې کار هم کوي، خلاصه دا چې په منځګړیتوب کې ډېر علم ته ضرورت نه لیدل کېږي او یا یې کچه معلومول هم اسان کار نه دی، بلکې په منځګړیتوب کې دومره مهمه ده؛ چې منځګړی باید دومره علم ولري، چې د حلالو او حرامو، روا او ناروا، حق او ناحق ترمنځ توپیر وکړي؛ همدانګه په منځګړیتوب کې مهمه ده، چې منځګړی تجربه ولري او د خلکو ترمنځ د اختلافاتو او منازغاتو په حل کولو کې ډېره سابقه ولري، تر څو په اسانۍ سره د خواوو ترمنځ منازغې په احسنه طریقه حل کړي.

څلورم جز: منځګړیتوب په عمومي ډول په لاندې موضوعاتو کې ترسره کېږي

هغه موضوعات چې منځګړیتوب پکې ترسره کېږي، ډېر زیات دي، چې مونږ یوازې د یو څو څخه د نمونې په توګه په لاندې ډول یادونه کوو:

۱- د کورنیو موضوعاتو اړوند منازغات.

۲- د ازدواج څخه وړاندې د خواوو ترمنځ توافق.

۳- د والدینو او اولادونو ترمنځ خپلمنځي اختلافات.

۴- د ملکیتونو په سر منازغات.

۵- په خرید او فروش کې د بایع او مشتري ترمنځ اختلافات.

۶- د خپلوانو ترمنځ ځینې کورنۍ ستونزې او مشکلات.

۷- د هر ډول قرارداد څخه راپیدا شوي منازغات.

۸- د افرادو ترمنځ د جنګونو له امله د زخمونو او رسیدلي زیان په سر موضوعات.

پنځم جز: د منځگري ځانگړتياوې

دا چې د منځگري اساسي او مهمه کړنه د منازغې اړخونو لپاره يوه داسې مناسبه، بې طرفه او احسنه حل لاره پيدا کول دي، چې د دواړو خواوو منافع پکې خوندي وي، د دې لپاره ضروري دي، چې منځگري ځپنې ځانگړتياوې ولري، چې يو څو يې مونږ په لاندې ډول تر بحث لاندې نېسو:

۱- د منځگري پاملرنه يوازې د منازغې اړخونو ته وي، چې خپل سلوک او رويي له مخې هڅه کوي، چې طرفين روغې جوړې ته اړ کړي.

۲- منځگري د منازغې دواړو خواوو احساساتو ته احترام لري؛ يعنې دواړه خواوې يو شان حيثيت ورته لري؛ او کوم توپير پکې نه کوي.

۳- منځگري د خبرو په جريان، د موضوع په تحليل او معلوماتو په راټولو کې مهمې نقطې په نظر کې نېسي او تل هڅه کوي، چې د ستونزې اصلي لامل تشخيص او حل لار ورته پيدا کړي.

۴- منځگري بې طرفه او عادل شخص وي.

۵- منځگري د منازغاتو په حل کولو کې ډېره تجربه لري.

دويم پراگراف: مصالحه

په افغاني ټولنه کې صلحه او مصالحه د غير رسمي عدالت يو مهم عمل دی، چې د خلکو ترمنځ ډېر مسایل پري حل کيږي او حل شوي، حتی د صلحي په واسطه هغه منازعات او مسایل هم حل شوي، چې قضاء ترې نه عاجزه شوي؛ په دې معنی چې د منازغې اړخونو قضايي فيصلو ته غاړه نه ده ايښې، مگر د صلحي له لارې د هغوی ترمنځ قضايوې او منازغې حل شوي. دا چې صلحه او مصالحه د خلکو ترمنځ د منازغاتو په حل کې د غير رسمي عدالت په بڼه ډېر رول لري، لهذا په دې پراگراف کې به د صلحي او مصالحي پېژندنه، د مصالحي اهميت، د مصالحيو اوصافو او نور اړوند موضوعات تر بحث لاندې ونېول شي.

لومړی جز: د مصالحي پېژندنه

مصالحه د غير رسمي عدالت هغه حالت ته وايي، چې اشخاص د خپلو ذات البيني اختلافاتو او منازغاتو د رفعه کولو لپاره قضايي ادارو ته د مراجعې څخه مخکې يا قضاء ته د مراجعه کولو پر مهال او يا هم د محکمې په جريان کې د حکم د صادرېدو څخه وړاندې په خپل منځ کې توافق وکړي؛ چې خپله منازغه د سوله ايزې او صلح اميزې لارې حل او فصل کړي.

يا په بل عبارت: صلحه عبارت ده د منازغې د ختمولو لپاره د طرفينو د توافق څخه چې په خپل رضائيت يې کړي وي.

صلحه په هغو منازغاتو کې چې بالفعل د افرادو ترمنځ رامنځته کيږي؛ د دواړو خواوو د منازغې د حل لپاره د دې پر ځای چې محکمې ته مراجعه وکړي، په خپله خوښه توافق کوي، چې ستونزه د صلحي له لارې حل او فصل کړي او په دې ترتيب د منازغې يو طرف د هغه څه په بدل کې چې د مقابل طرف يا جانب څخه يې ترلاسه کوي، د خپلو ځينو حقوقو څخه تنازل کوي.

مصلح د منازعاتو په حل کې مستقیم رول او اثر لري؛ حتی د منازغي خواوو ته د حل لپاره مشخصې لارې وړاندې کوي، په مصالحه کې یې طرفه شخص معمولاً د یو باصلاحیته شخص په حیث چې د منازغي هر اړخیز مسؤلیت سنجوي، د طرفینو لپاره د حل تر ټولو ښه او غوره لاره پیدا کوي.

دویم جز: د صلحي اهمیت

صلحه په اسلامي شریعت کې لوړ مقام او ارزښت لري؛ الله جل جلاله صلحي ته خیر ویلی دی؛ الله جل جلاله په قرآن کریم کې فرمایلي:

(والصلح خیر). (النساء: ۱۲)

ژباړه: صلح کې خیر دی.

همدا راز د خلفاوو په دور کې خصوصاً د عمر فاروق رضی الله عنه په دور کې عمر بن الخطاب د خپل خلافت پر مهال هغه وخت چې موسی اشعري ته د قضاوت کولو لپاره دستور ورکاوه، نو صلحه او حکمیت یې پکې مشورع گڼلی وو، مگر هغه صلحه نه، چې حلال حرام او حرام حلال کړي.

همدارنگه د مجله الاحکام په (۱۵۳۹)، (۱۵۴۵) او (۱۵۴۶) مادو کې د صلحي د عقد شرایط د طرفینو او د صلحي د موضوع د څرنګوالي او معلوموالي په هکله دي.

درېیم جز: د مصلحینو اوصاف

مصلحین یا صلحه کوونکي ډېر اوصاف لري، چې مصلح یې باید ولري، چې یو څو یې په لاندې ډول ذکر کوو:

۱- علم او پوه ولري:

مصلح باید علم او پوهه ولري، چې د حق او باطل فرق او تمیز پرې وکړي، تر څو خپله فیصله په درست او صحیح ډول ترسره کړي.

۲- د مهارت او فن خاوند وي:

مصلح باید د موضوعاتو په حل کې ځانګړي فن او مهارت ولري، ټول هغه رسم او رواجونه وپېژني، کوم چې د ټولني د افرادو ترمنځ رایج وي، تر څو د مصالحې چارې په سم او درست ډول ترسره کړي.

۳- کافي تجربه لرونکی وي:

مصلح باید د مصالحې او روغي جوړې کافي تجربه ولري، تر څو منازغات په ښه ډول حل کړي او په اسانۍ سره وکولای شي، چې د دواړو خواوو ترمنځ منازغي ته د پای ټکی کېږدي.

۴- مصلح باید عادل وي:

مصلح باید عادل وي، د منازغي د لوړو ترمنځ باید کوم فرق ونه کړي، الله جل جلاله خاطر او ناظر وګڼي او لوړو ترمنځ منازعه په پوره بې طرفتوب او عدل سره حل او فصل کړي.

درېم پراگراف: حکمیت

دا چې حکمیت د منازغاتو په حل کې د غیر رسمي عدالت په توګه ډېر رول لري، لهدا په دې پراگراف کې به د حکمیت پېژندنه، د حکمیت مشروعیت، د منازغې د حل لپاره د حکم ټاکل او نور اړوند موضوعات تریبث لاندې ونبول شي.

لومړۍ جز: د حکمیت پېژندنه

حکمیت په لغت کې یوه عربي کلمه ده، چې د حکم څخه اخیستل شوې ده، چې د حکم او قضاوت کونکي په معنا دی او په اصطلاح کې حکمیت عبارت دی: د منازغې د راجع کولو څخه، د منازغې د خواوو په واسطه یا د هغوی په تفویض سره او یا هم د هغوی د شرایطو مطابق چې ټاکل کېږي، یو یا څو حکمو ته، تر څو منازغه د نهایی قرار د صادرولو په اساس چې د منازغې خواوو ته قطعي وي، حل او فصل کړي.

حکمیت د منازغې د حل له هغه ډول څخه عبارت دی؛ چې د محکمې څخه خارج د منازغې طرفین ثالث بی طرفه شخص په وړاندې صورت نیسي.

دویم جز: د منازغې د حل لپاره د حکم ټاکل

دا چې حکمیت د لانجو او شخړو په حل او فصل کې ډېر رول لري، نو له همدې امله د منازغې خواوې په مختلفو وختونو کې د خپلو منازعاتو د بڼه حل لپاره حکم تعینوي، یا د دعوي طرفین د خپلې معاملي په ابتداء کې د خصوصي عقد په انعقاد سره او یا هم د بېل عقد په ترسره کولو سره حکم او حکمین د خپلو احتمالي راتلونکو اختلافاتو د رفعه کولو لپاره تعینوي او یا کېدای شي؛ په محکمه کې د دعوي د جریان پر مهال تر هغې چې فیصله نه وي صادره شوي، د دعوي د حل لپاره د یو یا څو تنو حکمو په ټاکلو باندې موافقي ته رسیږي، تر څو د هغوی ترمنځ موجوده اختلافات حل او فصل کړي.

درېم جز: د حکمیت د موافقتنامې اصول

د حکمیت موافقتنامه باید لاندې اصول استواره وي:

۱- د حکمیت موافقتنامه به د داسې حقیقي یا حکمي اشخاصو ترمنځ صورت نیسي، چې په خپلو حقوقي تصرفاتو کې د داسې حق څخه برخمن وي.

۲- د حکمیت موافقه باید داسې مسایلو ته راجع وي، چې په هغه مسایلو کې صلحه جایزه وي.

۳- د حکمیت موافقه باید د طرفینو ترمنځ په کتبي او لیکلي ډول صورت ونیسي.

څلورم جز: د حکمیت مشروعیت

فقهاء د حکمیت د مشروعیت په اړه بېلا بېل نظرونه لري، چې مونږ یوازې د احنافو علماوو نظر په لاندې ډول یې تریبث لاندې نېسو:

اوله فقره: د حکمیت مشروعیت د احنافو علماوو له نظره:

زمونږ په حنفي مذهب کې حکمیت ته جواز ورکړل شوی دی، ځکه احناف په دې عقیده وو، چې حکمیت په قرانکریم کې هم ثابت دی، لکه: چې الله جل جلاله په قرانکریم کې فرمایلي دي:

[وان خفتم شقاق بینهما فابعثوا حکما من أهله وحکما من أهلها ان یریدا اصلاحا یوفق الله بینهما ان الله کان علیما خبیرا]. (النساء: ۳۵)

ژباړه: او که تاسې د میره او میرمنې د اړیکو د خرابیدو په باب اندینمن یاست؛ نو یو منځګری د میره له خپلوانو څخه او یو د میرمنې له خپلوانو څخه وټاکئ؛ که هغوی دواړه روغه جوړه کول وغواړي؛ نو الله تعالی به د هغو دواړو ترمنځ د توافق لاره برابره کړي، الله تعالی په هر څه پوه او با خبره دی.

نو له پورتنی آیت څخه د حکمیت موضوع ثابتې او جایز ده.

په حدیث، اجماع او قیاس کې هم د دې جواز ثابت دی او حنفي علماوو دې ته جواز ورکړی دی، ځکه ډېر موضوعات له دې لارې نه حل کېدای شي او حل شوي هم دي.

او د دې دلیل دا دی، چې په ټولنه کې ډېر ضرورتونه شته او حکمیت کولای شي، دغه مسئله په ډېره بڼه توګه حل او فصل کړي؛ همدارنګه د دې ګټه دا هم ده؛ چې محاکمو ته مراجعه کول هم کمپري او خلک په اسانه طریقه د حکمیت له لارې خپل مسایل حل کولای شي. کوم مسایل چې د حکمیت له لارې حل کېږي، نسبت قضاء ته په کې پیچده ګي لږه لېدل کېږي.

پنځم جز: په اسلامي شریعت کې د حکم او حکمیت شرطونه

په اسلامي شریعت کې چې د حکم او حکمیت لپاره کوم شرطونه ټاکل شوي، په لاندې ډول یې تر بحث لاندې نېسو:

۱- هغه شرطونه چې د قاضي لپاره ټاکل شوي، د حکم لپاره هم ټاکل شوي دي؛ لکه: حکم به نارینه، ازاد، مجتهد، د سالمو حواسو لرونکی او د کامل اهلیت درلودونکی وي، که څه هم د حکمیت درجه د قضاوت او قاضي څخه کمه ده، مګر د قاضي په منزلت کې شمېرل کېږي، نو ټول هغه اوصاف چې د قاضي لپاره شرط دي؛ د حکم لپاره هم شرط دي؛ یعنې حکم او مصلح باید د قضاء او شهادت اداء کولو اهلیت ولري.

۲- د حکم او مصلح پریکړه باید معلومه وي.

۳- مصلح او حکم باید کافر نه وي، ځکه پر مسلمان د کافر حکمیت نشته.

۴- د حکم یا مصلح او د منازعه کوونکو ترمنځ به داسې قرابت موجود نه وي، چې د شهادت د اداء کولو مانع شي.

څلورم پراګراف: جرګې او مرکې

جرګې د غیر رسمي عدالت یو مهم ډول دی، چې د خلکو ترمنځ د منازعاتو په حل کې ډېر رول لري؛ چې په دې مبحث کې به د جرګو او مرکو پېژندنه، د جرګو ډولونه او نور اړوند موضوعات په تفصیل سره تر بحث لاندې ونېسو:

لومړۍ جز: د جرگو او مرکو پېژنده

جرگه په لغات کې د اجتماع، ټولني او مجلس په معنا باندې تعبرېري او په اصطلاح کې جرگه په عمومي ډول له هغه اجتماع څخه عبارت دی، چې د محلو، قومونو او قبایلو له باتجربه مشرانو څخه تشکیل شوي وي، چې د افرادو، کورنیو، قومونو، قبایلو او د هېواد په مهمو مسایلو باندې تصمیم نیسي او د افرادو، قومونو او قبایلو ترمنځ مناظرې د مرکو له لارې حل او فصل کوي.

اکثره د دوه متخصصو ډلو، فامیلو او یا قومونو ترمنځ چې کومه شخړه او لانجه رامنځ ته شي، نو د جرگو او مرکو له لارې حل او فصل کېږي، جرگوال او مرکوال تل هڅه کوي، چې موضوع په صلحه امیزه او سوله ایزه لار باندې حل کړي او نورو خلکو ته وخت ورنه کړي؛ چې په موضوع کې سوء استفاده وکړي، او نوره یې هم کړکېچنه کړي، بلکې دا هڅه کوي، چې موضوع ته ښه د حل لاره پیدا کړي؛ تر څو په لږ وخت کې په عاجل ډول سره موضوع بېخ ته ځان ورسوي، او د حل په لاره کې یې ډېر زیار باسي، تر څو مشکلات د جرگو او مرکو له لارې حل کړي؛ جرگوال لومړی د هر یوې ډلې سره سلا مشوره کوي؛ بیا ترې نه واک اخلي او بیا وروسته فیصله ورته کوي، او دواړو خواوو ته یې اوروې؛ او د رضایت کوښښ یې کوي.

دویم جز: جرگې ډولونه

جرگې په افغانستان کې عموماً په لاندې ډولونو ویشل شوي:

اوله فقره: محلي جرگې

دا جرگې د نورو ټولو جرگو په نسبت محدود تاثیر لري، دا جرگې له ډېر پخوا زمانې څخه راپدې خوا په ټول هېواد کې شتون لري او په محلي سطحه یعنی د افرادو او کورنیو ترمنځ اختلافاتو او منازعاتو ته رسیده کي کوي، دا جرگې د تصمیم نېوني څخه وروسته په معمولي ډول له منځه ځي.

دویمه فقره: قومي جرگې

قومي جرگې د هغو مسایلو په حل او فصل کولو باندې اقدام کوي، چې یو یا څو قومونه په بر کې نیسي، نوموړې جرگې د قومونو د ټکرونو او یا د مهمو مسایلو په سر د اختلافاتو او ټکرونو رامنځ ته کېدو په صورت کې ګډه هڅه کوي، د دې جرگو غړي معمولاً مشران او لویان خلک دي، دا چې جرگې هم له تصمیم نېوني وروسته په معمولي ډول له منځه ځي.

درېیمه فقره: لویې جرگې

دا جرگې د هېواد د ټولو قومونو له استازو څخه تشکیل کېږي، چې نوموړې جرگې د هېواد په مهمو مسایلو تصمیم نیسي، چې لومړی لویه جرگه په (۱۱۶۰) ه ش کال کې د شیر سرخ په مزار کې ترسره شوه او له نهه ورځو وروسته یې لوی احمدشاه بابا د افغانستان د بادشاه په توګه وټاکه.

دويم څپرکی

د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او حل لارې او د غیر رسمي عدالت گټې او زیانونه

دا چې په افغانی ټولنه بالخصوص په لغمان کې د خلکو ترمنځ اکثره منازعات رسمي عدالت ته د لاسرسۍ باوجود د غیر رسمي عدالت له لارې حل او فصل کېږي، خو بیا هم د غیر رسمي عدالت پر وړاندې یو شمېر ستونزې او خنډونه موجودې دي، چې په اوسني وخت کې یې ټولنه یې د غیر رسمي عدالت په اړه اندېښمنه کړې ده او غیر رسمي عدالت پر وړاندې د شته ستونزو لپاره د یوې مناسبې او احسنې حل لارې پیدا کول پېر اړین دي. همدارنګه غیر رسمي عدالت پېرې گټې او ځېنې زیانونه لري؛ بناءً مونږ د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې او حل لارې او د غیر رسمي عدالت گټې او زیانونه په څلورو جلا جلا مبحثونو کې په تفصیل سره په لاندې ډول تر بحث لاندې نېسو:

لومړی مبحث: د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتې ستونزې

دا چې د غیر رسمي عدالت په ذریعه په پېر احسنې، اسانې، اقتصادي او ښې طریقي سره د خلکو ترمنځ منازعات حل او فصل کېږي، خو بیا هم ګڼ شمېر ستونزې لري، چې ځېنې یې په لاندې ډول تر بحث لاندې نېسو:

۱- د اړتیا وړ د دیني او عصري زده کړو نشتون: دا چې زموږ په ټولنه کې غیر رسمي عدالت اکثره د هغو خلکو لخوا ترسره کېږي، چې یا یې بلکل زده کړې نه وي کړي او یا یې کمې زده کړې کړي وي، چې د خلکو ترمنځ منازعات په هغه ډول چې د اسلامي شریعت، عدالت او انسانیت غوښتنه ده، نشي حل کولای؛ چې ذکر شوي ستونزه د غیر رسمي عدالت څخه د خلکو د زړه توری او مخ اړولو، د الله جل جلاله د خپګان لامل کېدای شي؛ ځکه چې زموږ په ټولنه کې د غیر رسمي عدالت په چوکاټ کې پېرې داسې غیر رسمي فیصلې شوي، چې د علم او پوهې د نشتون او یا د کمې پوهې له وجې حق او ناحق، روا او ناروا ته پکې نه دي کتل شوي، د مثال په ډول: په بدو کې د جرګو او مرکو، مصالحې او منځګړیتوب له لارې د قاتل د کورنۍ لخوا د مقتول کورنۍ ته په بدو کې د لور او خور ورکول؛ چې دا عمل د اسلامي شریعت او عدالت خلاف کار دی.

۲- قومي او نژادي تعصباتو پالل: زموږ په ټولنه کې اکثره هغه منازعات چې د قومونو ترمنځ رامنځ شوي دي او رامنځ ته کېږي؛ اکثره د غیر رسمي عدالت له لارې حل او فصل کېږي، خو بیا هم کله کله په ذکر شویو منازعاتو کې جرګوال، مصلحین او منځګړي په تعصباتو کې ښکېل کېږي؛ هر یو کوبښ کوي، چې د خپل قوم په ګټه منازعه حل کړي او یوازې د خپل قوم او کلي مصالح او گټې په نظر کې نېسي.

۳- خپل گټې په نظر کې نېول: زموږ په ټولنه کې ځېنې مصلحین، جرګوال او منځګړي د لوړو ترمنځ په منازعه کې خپل اعراض او شخصي گټې لټوي؛ که د لوړو ترمنځ د منازعې په حل کې یې کومه شخصي گټه نه وي، په حل کولو کې یې دومره کوبښ نه کوي، څومره چې مناسبه او ضروري ده.

۴- د اقتصادي، سیاسي او نسبي موقف په نظر کې نېول: د غیر رسمي عدالت ترسره کونکي (منځګړي، مصلحین، جرګوال او مرکوال) د هغو خلکو ترمنځ منازعاتو کې چې اقتصادي، سیاسي او نسبي موقفونه یې ښکته او پورته وي؛ اکثره وخت د بېلا بېلو لاملونو له وجې د لوړو موقفونو درلودونکي په طرف زور کوي او لوړو موقفونو درلودونکو څخه متاثره او اغیزمن کېږي؛ یعنې کله کله د منازعې د یو جانب ښه اقتصادي

وضعیت، بڼه سیاسي وضعیت او بڼه نسبي وضعیت د دې لامل کېږي؛ چې مصلحین، جرگوال او منځگري د منازغاتو په حل کې یو طرفه عدالت ته سوق کړي او په صلحه کې د دواړو جانبینو د مصالحو او گټو د خونديتوب پر ځای د یو جانب گټو ته پام وکړي.

۵- الزامي جنبه نه درلودل: دا چې غیر رسمي عدالت په عمومي ډول غیر الزامي جنبه لري؛ یعنې د مصلحینو، منځگريو، جرگوالو او مرکوالو اصلاحي فیصلي او عدالت غیر الزامي جنبه لري؛ په دې معنا چې د اجرا قوي تضمین او د تطبیق قوي مرجع یې نشته؛ په همدې اساس په دې برخه کې زورور خلک غیر رسمي عدالت او اصلاحي فیصلو پر وړاندې سرکشي کوي او په کمزورو خلکو ظلم او زیاتې کوي؛ یعنې داسې مرجع نشته، چې د غیر رسمي عدالت په جبري ډول تطبیق کړي.

۶- د اخلاص عدم موجودیت: د غیر رسمي عدالت اړوند په ځینو موضوعاتو کې ځینې منځگري، مصلحین او جرگوال په هغه ډول چې لازمه ده؛ د اخلاص څخه کار نه اخلي؛ ځکه چې دوی فکر کوي؛ ما ته یې کومه گټه نه رسیږي، نه یې کوم معاش راته ټاکلی؛ که موضوع یې خلاصه شوه او که خلاصه نه شوه؛ زه یې کوم مسؤلیت نه لرم.

دویم بحث: د غیر رسمي عدالت پر وړاندې د پرتو ستونزو حل لاري

لکه څرنگه چې وړاندې ذکر شول، زمونږ په ټولنه کې غیر رسمي عدالت د خلکو ترمنځ منازعات په ډېرو احسنو او اسانې لارو سره حل کوي؛ خو د دې باوجود غیر رسمي عدالت یو شمېر ستونزې هم لري؛ چې د ځینو څخه مو په تېر بحث کې یادونه وکړه؛ لهدا د موضوع تسلسل ته په پام سره په دې بحث کې د غیر رسمي عدالت پر وړاندې د پرتو ستونزو په ځینو حل لارو باندې په تفصیل سره په لاندې ډول بحث کوو:

۱- د زده کړو او پوهې درلودل: منځگري، مصلحین، مرکوال او جرگوال باید حد اقل دومره علم ولري؛ چې د حق او ناحق، روا او ناروا تر منځ پرې توپیر وکړي او د خلکو ترمنځ منازعات په داسې شکل حل کړي، چې حق په مشروع او روا طریقه حقدار ته ورسیږي او د دواړو خواوو منافعو خونديتوب ته پکې پاملرنه وکړي؛ تر څو د الله جل جلاله رضاء حاصله کړي.

۲- د قومي او نژادي تعصباتو نه پالل: کله چې مصلحین، منځگري، مرکوال او جرگوال په یوې موضوع کې مداخله وکړي؛ یا د منازغې د اړخونو له لوري د دوی ترمنځ د رامنځ ته شوې منازغې د حل لپاره وټاکل شي؛ باید د منازغې اړخونه ته ونه گوري، چې منازغه د چا ترمنځ رامنځ ته شوې؛ یعنې خپل دی که پردی، غریب دی که مالدار، خپل قوم واله دی او که د بل قوم...؛ بلکې دوی باید د دواړو جانبینو منافعو په خونديتوب او د ستونزې په حل باندې تمرکز وکړي؛ تر څو منازغه په داسې ډول حل کړي، چې د خلکو او خدای جل جلاله رضاء حاصله کړي.

۳- د اخلاص موجودیت: دا چې د غیر رسمي عدالت ترسره کوونکي عموماً کوم معلوم معاش نه لري؛ بلکې د بېلا بېلو لاملو له وجې د خلکو ترمنځ منازعات پرته له کومې اجورې حل او فصل کوي؛ خو بیا هم ځینې منځگري، مصلحین او جرگوال د خلات په نوم غیر مشروع پیسې د منازغې د اړخونو څخه اخلي او د هغوی په بدل کې د دوی ترمنځ منازعات حل او فصل کوي؛ بڼه دوی باید د خلکو ترمنځ منازعات او اختلافات د انسانیت او د الله جل جلاله د رضاء په خاطر حل کړي؛ د خلات په نوم غیر مشروع پیسې له اخیستلو څخه ډډه وکړي، ځکه چې په دې عمل سره الله جل جلاله او خلک خفه کېږي.

۴- **تجربه درلودل:** د غیر رسمي عدالت ترسره کوونکي باید باتجربه او مهارت لرونکي اشخاص وي؛ ځکه چې د خلکو ترمنځ اکثره داسې منازعات رامنځ ته کېږي؛ چې د بې تجربه اشخاصو ذهن د هغوی حل ته نه رسېږي، که څه هم چې علم ولري؛ بناءً د غیر رسمي عدالت ترسره کوونکي باید باتجربه اشخاص وي؛ تر څو د خلکو ترمنځ مشکل او اختلافات د خپلو تجربو په رڼا کې په ډېرې ښې طریقي سره حل کړي.

۵- **د رسمي عدالت په مراجعو کې باید د غیر رسمي عدالت فیصلو ته اعتبار ورکړل شي:** دا چې زمونږ په ټولنه کې غیر رسمي عدالت د رسمي عدالت په پرتله ډېرو منازعاتو ته رسیده گي کوي. بناءً د رسمي عدالت په مراجعو کې باید د غیر رسمي عدالت هغه فیصلو ته چې شرعي نواقص ونه لري؛ احترام وشي او اعتبار ورکړل شي؛ تر څو د خلکو ترمنځ موضوعات په سرعت او تېزۍ سره حل او فصل شي.

۶- **د غیر رسمي عدالت ترسره کوونکي باید د چا د سیاسي، اقتصادي، ټولنيز او نسبي وضعیت څخه اغیزمن او متاثره نشي؛** بلکې باید الله جل جلاله حاضر او ناظر وگڼي او د خلکو ترمنځ پرته له هر ډول توپیر څخه منازعات حل او فصل کړي.

۷- **د غیر رسمي عدالت ترسره کوونکي باید د چا د منازعاتو په حل کې خپل شخصي اعراض ونه لټوي؛** بلکې د خپل وجداني او ټولنيز مسؤلیت له مخې باید د خلکو ترمنځ اختلافات پرته له کومې طمعي او توقع څخه حل کړي او ثمره یې د الله جل جلاله څخه وغواړي.

دریم مبحث: د غیر رسمي عدالت گټې

غیر رسمي عدالت ډېرې گټې لري، چې د مونږ د موضوع د طولاني کېدو څخه د مخنیوي په خاطر د یو څو څخه په لاندې ډول یادونه کوو:

۱- **د وخت له حیثه:** غیر رسمي عدالت یوه گټه دا ده؛ چې په کم او لږ وخت د خلکو ترمنځ منازعات حل او فصل کوي، په دې معنا کومه منازعه چې د رسمي عدالت په اساس حل او فصل کېږي؛ هغه منازعه د غیر رسمي عدالت په اساس د رسمي عدالت په پرتله په ډېر کم وخت کې حل کوي، مطلب په غیر رسمي عدالت کې کاغذ پراني نشته.

۲- **د لگښت له حیثه:** د غیر رسمي عدالت په اساس ډېر خلک ځکه خپلمنځي اختلافاتو او منازعاتو حل کولو ته زړه ښه کوي؛ چې مصارف او لگښتونه پرې نه کېږي؛ مطلب د رسمي عدالت په پرتله غیر رسمي عدالت مصارفو ته اړتیا نه لري؛ ځکه چې په غیر رسمي عدالت کې د رسمي عدالت په شان اوږد او طولاني پروسیجر، عارضې، صورت دعوي، دفع دعوي او نورو هغو شیانو ته ضرورت نشته، چې مصرف پرې کېږي.

۳- **د عدم تکلیف له حیثه:** په غیر رسمي عدالت کې د منازعې لوري په ډېر کم تکلیف سره د حل لارې ته رسېږي؛ د رسمي عدالت په شان پابندي، انتظار، د سختو خبرو اورېدل او له نورو تکلیف کوونکي مواردو څخه په امان وي.

څلورم مبحث: د غیر رسمي عدالت زیانونه

د غیر رسمي عدالت زیانونه د غیر رسمي عدالت پر وړاندې پرتو ستونزو څخه سرچینه اخلي؛ یعنې د غیر رسمي عدالت کومې ستونزې چې پورته ذکر شوي؛ ذکر شوي ستونزې د غیر رسمي عدالت زیانونه هم دي: د مثال په ډول: عدم تعلیم او عدم مسلکي والي له حیثه: دا چې زمونږ په ټولنه کې غیر رسمي عدالت اکثره د هغو خلکو لخوا ترسره کېږي، چې تعلیم ونه لري او یا تعلیم ولري خو مسلکي نه وي؛ چې په پایله کې د خلکو ترمنځ یو داسې فیصله او روغه جوړه وکړي، چې د عمومي اصولو او شریعت خلاف وي؛ لکه: په بدو کې د خور او لور ورکول.....

ماخذونه

قرانکریم.

1. احادیث.
2. الکوزی، پوهنوال دوکتور عبیدالرحمن؛ شمس صافی، پوهندوی شمس الاسلام، تعاملی حقوق؛ چاپ وار، دویم، خپرندویه ټولنه: جلال اباد افغانستان.
3. له علماوو سره مرکې.
4. د مخورو سپین گېرو او قومي مشرانو سره مرکې.
5. زماني؛ پوهنمل محمد یوسف؛ تعاملی حقوق.
6. اخنذاده؛ پوهنمل عبیدالله؛ نړیوال عمومي حقوق

د ليکوال لنډه پيژنده

زبير اسحاقزی د محمد اسحاق زوی چې د په ننګرهار ولايت کې په يوه علم پروره کورني کې په ۱۳۷۹ هـ.ش کال کې د سرخروود والسوالي په چهار باغ کلی کې زيږيدلي دي.

نوموړو په ۱۳۸۴ هـ.ش کال کې په همدې کلی کې په چهار باغ صفاء عالی لیسې کې خپل لومړني زده کړی شروع کړه نوموړی په عالی درجه په ۱۳۹۶ هـ.ش کال کې د نوموړی ښوونځی څخه فارغ شو او په همدې کال د کانکور د ازموینې له لارې ننګرهار پوهنتون د حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی ته په لوړو نمره کامیاب شو او په ۱۴۰۱ کال کې د نوموړی پوهنځی څخه په عالی درجه فارغ شو ښاغلی اسحاقزی سره ددې چې یو ښه تکړه او با استعداد لیکوال دی نو د لیکوالی سره، سره د بهرنیو ژبو څخه ژباړی هم کوي لکه: انگلیسي، فارسي، اردو، عربي ژبو باندې پوره اگاه دي، نوموړی ته ددې لیکنې مبارکي وایو او نوموړو ته په راتلونکې کې په چارو کې بريالیتوب غواړو.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**